

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 29, 2011.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 29, 2011.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 29, 2011.

UDK 821.163.4.09-13

Daniel NAČINOVIĆ*

NJEGOŠEVA *LUČA MIKROKOZMA*
„Črez juzdol plačevnu”, apoteoza ljudskoga
u spjevu crnogorskoga vladike

Apstrakt: Njegošev spjev *Luča mikrokozma* u radu je posmatran kroz prizmu religioznog stava, ne zanemarujući ni svojstva ljudskosti koja su inače karakteristična za Njegoša kao pisca i mislioca.

Njegoš u ovom djelu prepliće kosmičke i ovozemaljske teme tražeći u njima punu objedinjenost manifestovanja.

Кljučне riječi: logos, Božja sila, harmonija, kaos, anđeli, duh, ljepota, Biblija, milosrđe, sloboda, transcendentalnost i dr.

Može li čovjek XXI stoljeća – a da ga ne prekrije prašina književne arhivistike – može li s rijetkom ali mogućom strašću novovjeke znatiželje čitati i iščitavati „Luču mikrokozma”, najsuptilnije i uzletom duhovnosti slojevito djelo crnogorskog pjesnika i vladike Petra II Petrovića Njegoša (1813–1851)?

Metafizičkim određenjem, ovaj religiozni spjev iznimno je ostvarenje u južnoslavenskim književnostima i jedno je od najsnažnijih u svjetskim literarnim razmjerima. Ima li, međutim, u današnjem vremenu brzine i površnosti mjesta za gromadu poetske teofanije i imaginacije, visok ali poprilično zakriven oltar visinske uznositosti, kreaciju s južnoslavenskoga tla, prostora čiji se sociokulturni obzori rijetko povezuju s mističnim poemama? Čitanje Njegoša, ovdje na početku XXI stoljeća, u vrtlogu sveopćeg iluzionizma, iznenađuje nas aktualnošću vizure svijeta što sve više biva lišen uzajamnih vrijednosti, tako da bi citat iz Šestoga pje-

* Književnik i prevodilac

vanja „Luče mikrokozma” (LM, VI: 241–248) mogao objuniti i profil cyberspace-čovjeka u vrištećem spektaklu opće idololatrije.

*Ah, kako je zemlja napunjena
s idolima svakoga izroda!
O, kako je lice svemogućće
mračna glupost obezobrazila!
Tame car se zli obradovao
videć ime neba podrugano,
videć ljude đe svakoj mrszkosti
sa tamjanom oltar okađuju...*

Univerzalna je ova poetsko-filozofska ustvrda. Njome i dobivamo gotovo zaokruženi, lovćenski i planetarni vidik s kojeg Pjesnik obuhvata okruženje, kontekst, Sitz im Leben, ćovjekovih tlapnjā, kritićki određen naspram stanja bez one okosnice koju egzistenciji daju kršćanska nada i Božja milost, ćemu je crnogorski aed potpunoma predan. U Posveti „Luće” Njegoš veli:

*Naša zemlja, mati milionah,
sina jednog ne mođ' vjenćat srećom:
samovladcem kad postane njenim,
tad nazdravi ćašom Herkulovom.*

(LM, Posv.: 97–100)

„Luća mikrokozma” je poetska freska, „vićenije” koje govori o svjetlu („luća”) što ga ćovjek kao krhka ćestica („mikrokozam”) u beskonaćnom disanju svemira ponaosob – neponovljivo – a u stanovitom smislu i u kolektivitetu – zajednićki – nosi kao vodilju naravne milosti spoznaje svoje ništavnosti i svoje besmrtnosti. Adam i Eva, praroditelji ljudskoga roda izgubili su spokoj istinske slobode prihvativši njezin privid; utjelovljenjem pak Krista Pomazanika, Bogoćovjeka, Rijeći Božje, Logosa, Bog izravno ulazi u ovozemaljsku povijest, te žrtvom na križu i uskrsnućem pobjeđuje smrt i otvara put ljudima u Novi Savez, odnosno život vjećni. Središnjom temom biblijske povijesti, ekonomije spasenja, bavi se Njegoševa „Luća mikrokozma” kroz niziju gromkih i suptilnih pasaža kojima Pjesnik iznosi ovu sretnu dramu (koju velikonoćna liturgija, u starome hvalospjevu svijeći, oksimoronski naziva sretnim grijehom, „*felix culpa*”) građenu na paralelizmima ljudske nepostojanosti i Božanske milosti.

Dramatski najistaknutiji dio spjeva odvija se u Petome pjevanju gdje se raskriva boj zlih i dobrih anđela. Boj anđela u „Luči mikrokozma” poprište je poetske koreografije, „prestrašno pozorište” gdje se pod vođstvom anđeoskih vojvoda sukobljavaju sile Kozmosa i Kaosa. Ljudska psihologija anđelā, potom čovjek koji – nesretni sretnik – upada u bitku kao strana isprva naklonjena Kaosu od kojeg se potom odmeće, „apokrifno”, dakle, mjesto koje nam Adama dovodi kao povratni lik njegova duhovnog pretpostojanja, prije nego što će od gliba i praha zemaljskog dobiti tjelesnu formu... mjesta su za brojne komentatorske inačice što vrlo često skreću pozornost od niti vodilje spjeva. Takvi toposi, uz paralelizme s „Izgubljenim rajem” Džona Miltona, čine i okosnicu najčešćih kritičko-esejističkih fokusiranja „Luče mikrokozma”.

Njegoš pak, i svećenik/duhovnik i pjesnik, koristi svoju liru osviješten u zahtjevnosti sakralne teme, jasno privržen ideji Kozmosa. Odatle i razvidni odmak od moguće melankolije i jasna postojanost u patosu prožetom osebujnim lirizmom narodnog eposa te danteskno-miltonovskih određenja. S jedne strane, Pjesnik je svjestan da je mikrokozmičkoj luči spoznaja apsolutne istine u zemaljskome obličju svijeta nemoguća, te da ljudsku stvarnost čine fenomeni gledani, pavlovskom teologijom rečeno, „u ogledalu”, ali da su ti fenomeni od velike važnosti u čovjekovoj zriobi, štoviše presudni u dosizanju blaženstva ili propadanju u prokletstvo. S druge strane, pjesnik je taj koji oblikuje svoje domišljaje, koji se i određenjem svoga poziva bavi religioznim činom u kontemplaciji Objave. Koristi, uostalom, slična sredstva kao i biblijski pisac – govori figuralno – vrlo pažljivo lučeći sliku od suštine poruke. Zato i Njegoševi anđeli vode bitku u nejasnom eteričnom prostoru, ali je njihova armatura ovozemaljska, slična onoj u zemaljskih vitezova; logika im je bliska ljudskome poimanju jer se iz tih kategorija izražajnosti ne može izaći bez izlučenja apstrahiranja, ni u ljudski općenitome, ni u poetski alegorijskom smislu. Koliko god anđelima nije potrebno svladavati silu težu, i njima se pridaje pozemljarski diskurs, a njime se, uostalom, služi i Svevišnji. U stravičnom sukobu svemirskih sila, umiješan u svemirsku dijatribu, čovjek je također duh jer ga tjelesnost u takvoj mizansceni ne može odrediti. Mnogostrukost imaginacije i u Njegoša je sastavljena od kombinirane ikonografije duhovnoga i tjelesnog. Kolike li oskudnosti, mogao bi sažalno reći neki stanar neba, nad ljudskim usudom gdje se u sadašnjem obličju svijeta moraju figuralno iznositi duhovni atributi! Ali, kako ljepše, kako bolje predstaviti Božju silu, glasnika, angelosa, od

krilatog bića iznimne ljepote?! Kako predstaviti Kaos drukčije nego kao degradaciju ljudskoga lika?!

Onakav kao u srednjovjekovnoj predodžbi, takav je anđeo i u Miltona; zapravo, svijet je to blizak drevnim spisima i likovnoj ikonografiji, konvencijama sakralnih uprizorenja kroz vjekove. Motivi „Izgubljenog raja” i „Luče mikrokozma” slični su razradama unutar likovnih umjetnosti kao i tematskom vidokrugu, na primjer, sakralne umjetnosti gdje je tematika postojana a stilovi se mijenjaju. I jedan i drugi intonirani ritmom deseterca, rapsodični Milton („Now when fair morn orient in heav'n appeared / Up rose the victor Angel, and to arms...” i slavensko-pripovjedački Njegoš („Dva višnjega vjerni vojevode / pripravlja hitro legione”) bave se istom, biblijski i katekizamski poznatom temom. Pijući s istog izvora, čine to različitim stilskim postupcima, držeći se figurativnih naznaka iz Biblije i kršćanske tradicije uopće. Komparacije pak Miltonova i Njegoševog ostvarenja dobrodošle su u sličnostima i varijetetu, zanimljive u inim sugestijama. „Izgubljeni raj” i „Luča mikrokozma” koriste, međutim, različitu poetsku sintaksu ali i sličnosti trajne znatizelje nad tajnom ljudskoga postojanja, Božjeg milosrđa i poimanja slobode. Njihovi autori unose kolorit različite imaginacije ali i primjetni dah vremensko-prostornih osobitosti. Oni su biblijskom impostacijom klasično određeni, a poetskim sredstvima autentični; Milton kroz zgusnutu harmoniju uglavnom lirski detaljiziranih sekvenca, Njegoš unutar naglasno slavenskog patosa poetsko-slikovne tipologije. Usporedimo li Lovćenskog Orla s autorstvom u kamennoj plastici i arhitekturi: Njegoš je neoklasik koji će eklektički spojiti uznositost forme s tradicijama pučke „ornamentike” i liturgijskih rezponzorija, u nezatomljivoj ugodajnoj sličnosti s ostvarenjima velikog hrvatskog kipara Ivana Meštrovića (1883–1962) koji će u Njegoševu stihu nalaziti frekvencije sličnoga estetičkog sloga. Narodni epos, naime, Njegoševa poezija i Meštrovićevo kiparstvo zapravo i uobličavaju onaj nedovoljno osvijetljeni estetički kôd slaveno-balkanske romantičarsko-neoklasične imaginacije što je umjesto antičke geste glavninu svoga mimezisa nalazio u povorci vila, pučkih junaka i vladara, krsta časnog i slobode zlatne. Tim je koloritom obojana i „Luča mikrokozma”, što i čini – u odnosu na Milтона i druge biblijske kantore – zasebni pečat ozračja. I ozračje, međutim, kao i čitav izražajni kôd podređeni su moralno-teološkom aspektu autorove poetike što iziskuje stanovitu inicijaciju u pristupu metafizičkome štitu – poniranje u Božji zahvat spasenja – kao što je to, s druge strane, povijesni okvir zbivanja u najpopularnijem Njegoševom djelu, „Gorskome vijencu”.

I Milton i Njegoš... i svaki dodir transcendentalnosti u umjetnosti nalik su Rafaelovoj slici svete Cecilije u bolonjskoj Pinakoteci, gdje svetica – zaštitnica glazbe – sluša glazbu nebeskih sfera a za sobom ostavlja ova naša domaća glazbala. Ono što je pak uzdiže k blaženom slušanju ne poriče smisao ostavljenih žica, a niti „stari instrumenti” obezvređuju veličinu Božjih darova, nove harmonije. Htio li to ili ne, pjesnik ne može svoj lirizam svesti na reducirani koncept, želi li božanstveno izreći ljudskim; zato će upravo ljudsku izražajnu konvenciju primiti kao dar božanstva, prihvaćajući s jedne strane oskudnost riječi i imaginacije a, s druge, upravo kroz riječ brodeći u transcendenciju kao nagovještaj Apsoluta. U tom upravo smislu, ruski mislilac Vladimir Sergejevič Solovjov (1853–1900) u „Povijesti i budućnosti teokracije” naznačuje odnos fenomena i Apsoluta, kao na zemlji ustanovljene ljestve ljudskog usavršavanja. Jakovljeve su to ljestve što ih u Starome Zavjetu nalazimo kao viziju suštinske povezanosti Neba i Zemlje. Mlađi od Njegoša, ruski filozof naznačuje bitnu konstantu i u razumijevanju sakralne poetike što nadilazi puko fabulativno čitanje, kao i njegovu simboličku razinu, unoseći stanoviti zahtjev za kršćanskom gnozom što, u ovome slučaju, vodi punini doživljaja i Njegoševe „Luče mikrokozma”. U protivnom lako se može dogoditi da čitatelj reljefno poistovjeti razine poetskih struktura, svodeći „Luču” na bajkovitu alegoriju u kojoj bi udaljenost „nebesa prestolodržnoga”, stana Gospodnjeg, „stoput više Zemlje od Urana” mogla biti shvaćena na isti način kao, na primjer, završni stih spjeva „zemlja slavi svoga spasitelja!”. Nevolja je prihvata „Luče” kroz minula desteljeća bila i u tome što je tako često bivala silomice užlijebljena među postavke dijalektičkog materijalizma unutar kojeg je i tumačena kao puka alegorija nekog apstraktnog humaniteta. Kao da je i samog Pjesnika trebalo „ispričavati” zbog njegova transcendentalnog uzleta i neskrivena „katehizisa”. U tom srazu preznojavali su se tema i interpretatori, želeći genij zadržati u lovoru slave i istovremeno „prizemljiti” metafizičku kreaciju. Evo kako je, na primjer, priručnik namijenjen učenicima i studentima, „Povijest književnosti naroda Jugoslavije”, objavljen u Puli 1953. godine, objašnjavao „Luču mikrokozma”:

„Njegoševo djelo većeg zamaha je *Luča mikrokozma*, nastalo u vremenu kad se mladi Njegoš još traži, luta da se nađe. U djelu je prikazana borba između harmonije i haosa, svjetlosti i mraka, dobra i zla. Ova poema nema nikakve veze sa *Gorskim vijencem*. Djelo je posljedica nagomilanog samoučkog podizanja kroz godine. Motivi i tematika su mu se nametnuli kao svakom ingenioznom, pa čak genijalnom samouku, koji još

nije dovoljno kritičan. Posljedica je to utjecaja Milutinovića, koji ovog manastirskog đaćića uvodi u ‘zračne prostore’ poezije (s maglom koju nosi u sebi) kroz antičku mitologiju, od grč. eposa i dalje u sve svjetske književne prošlosti. Posljedica je toga – čitamo nadalje u kompendiju – da se Njegoš uznosi ‘velikim temama’. Daljnjim studijem jezika, susrest će se sa velikim imenima svjetske književnosti, upija u sebe velika djela prošlosti, ali bez sposobnosti da ih razumije na vrijeme kad su se javila. Usvaja ih, slijepo im vjeruje. I koliko su oni zamršeniji, mističniji, ukoliko imaju više tajni i nedokučivosti, traženja maglovitih rješenja o predživotnome i posliježivotnome; o smislu i nesmislu života; o bogu i o satani; o dobru i zlu; o božanskom i demonskom u čovjeku, utoliko se mlađi Njegoš više zanosi. Posljedica toga je ovaj religiozni spjev u kojem se kroz 6 pjevanja prikazuje borba sotone protiv boga i o ispaštanju Adama, koji je prije odlučne borbe napustio sotonu.”

S više pronicljivosti, s boljim stilom, Njegoš će i dalje znatnim dijelom biti interpretiran u više-manje sličnom ključu i tonalitetu. I uz zapažene komentare, „Luča” je u glavnini novijih naraštaja, ne hvatajući se na cijep materijalističke ideologije, ostala poprilično zametnutim štitvom, umjesto da bude vrednovana na postolju koje joj pripada a to je sam vrh evropske metafizičke lirike! U darovitijim pak iskoracima, glavnina komentatora zadržava se na spekulativnim inačicama u vezi s preegzistencijom dušâ, što je u Njegoša imaginativni kuriozum koji u nosivoj liniji poematskog naboja ima stilističko mjesto poetskog apokrifâ. Dramu, međutim, nosi ljudsko biće koje u kozmogonijskoj neznatnosti, obdareno svjetlom naravne i darovane teofanije, Kristovim uskrsnućem postaje dionikom Svjetla u novoj čovječanskoj naravi. „Luča mikrokozma” razvija stihovanu pripovijest o fenomenološkim datostima ljudskog proboja između Kozmosa i Kaosa, čovjekov odbir, signale Svjetla i plain-air duhovnog uzdignuća u završnici, zapravo završnoj molitvi/zahvali. Bridovit, oštar kontrapunkt svjetla i tame u poetskoj složbi „Luče” fokusira „mikrokozam” kao glavni objekt opće konvulzije između demonske oholosti, sotonskoga „non serviam” gesla i Božje intervencije u svemiru koja će se, poslanjem Bogočovjeka, u svojoj misiji utjeloviti izborom ljudskog obličja.

Ne samo što „robovima olakšaše lanci” otkako se „sin dostojni oca prevječnoga” odjenuo u „čelovječestvo”, već je pred pogledom svjetlosti, „voskresenjem”, pobijedena smrt.

„Luča mikrokozma” nosi prvosvibanjski nadnevak s Cetinja 1845. godine. Posvećena je Simi Milutinoviću Sarajliji (1791–1847), knji-

ževniku i povjesničaru, čovjeku koji je kao učitelj budućeg vladike u mladog Njegoša (Rade) pojačao predispozicije k metafizičkim spoznajama svijeta i ljudske čežnje. On je, Sarajlija, Njegošu majeutički rastvorio vidike u ontologijsko-teološkom smislu. Uveo ga je u „thamu” svemirske začudnosti, u prostore unutar kojih pjesništvo nalazi svoju izričitu supstancijalnu formu! Posveta Milutinoviću Sarajliji zahvala je na inicijantskom ulasku u prostore kršćanske duhovnosti što nadilazi puku alegoriku već predstavlja mladenački, osviješteni „drive-in” u mistiku ali i u razuđene literarne forme Njegoševa stvaralaštva: uz „Luču mikrokozma”, „Gorski vijenac” (1847) i „Lažni car Šćepan Mali” (1851).

„Luča mikrokozma” sastavljena je od Posvete i šest pjevanja. Svaki je od tih djelova podijeljen u stance (Posveta – 20 stanca; I – 35; II – 32; III – 34; IV – 21; V – 51; VI – 28); svaku stancu čini po deset deseteraca u trohejskom pentametu svojstvenom epskoj narodnoj pjesmi ovih južnoslavenskih, balkanskih protora; sveukupno je u spjevu 2.210 nerimovanih stihova. Mjestimice, međutim, „srokove” prepoznajemo u sporadičnoj, „transverzalnoj” slogovnoj podudarnosti; no, konzistentnost stiha čini unutarnji ritam zasnovan na stiliziranome crnogorskom narodnom govoru, u vremenu kada se u južnoslavenskoj jezičnoj dijakroniji uznastoje naći forme moderniteta prikladne za kolokvijalni i umjetnički izraz. Njegošev je jezik svečano, emfatički usustavljen, s čestim rusizima i uopće sintaksom bliskom narodnoj pjesmi i liturgijskim serbskoslavenskim tekstovima.

Čitanje Njegoša danas, s polazišta štokavske jezične dijakronije – hrvatskog, srpskog, crnogorskog, bošnjačkog varijeteta – razumljivo je u glavnim obrisima, otežano na mjestima što su kromatski obilježena starijim izrazima, posuđenicama i leksičkim prilagodbama. Arhaični ton čini zasebnu koloraturu koja će, ovisno o pristupu, zazvučati i kao šum i kao egzotika. U te svrhe, kako već biva pri starijim tekstovima, koriste se specijalizirani rječnici, tumačenja i parafraze. Ostaju, međutim, i dvojbena mjesta s raznolikim komentarima, domišljajima i nadopunama unutar jezične arhivistike i poetske interpretacije, što je, uostalom, uobičajeno u vintage-čitanjima starijih, navlastito pjesničkih ostvarenja. Kroza sve to, uz malo prave pozornosti, „Luča mikrokozma” izniče kao sjajni, zvonki kristal, spjev začudne zrelosti kojem bolje usporedbe nema od lovcenskog vrha nad bonacama Boke ili pak uzdignuća duše koja, slaveći Boga svoju neznatnost prepoznaje u osvjetlanome božanskom posinovljenju:

*Ah, božestvo tvorcem naznačeno!
zar toliko mogućega tvorca
naša mračna zanimava sudba
da atomu jednom mislećemu
dâ božestvo takvoga kačestva,
da g`u polja vodi mirodržna?*

(LM, I: 205–210)

U ovim je stihovima srž naslova i cjeline: neznatnost je mislećeg atoma dovedena do spoznaja što nadilaze i vlastite postulate uma. Psalmistički upit iz Biblije: „Gledam ti nebesa, djelo prstiju tvojih, / mjesec i zvijezde što ih učvrsti – / pa što je čovjek da ga se spominješ, / sin čovječji te ga pohodiš?” (Ps 8, 4–5) u „Luči” odzvanja odgovorom čitavoga spjeva što bismo ga kroz izražajnu osebnost mogli nazvati i molitvom zahvalnicom. Djelo koje bi estetika F. Mauriaca odredila kao svojinu istinske umjetnosti: čovjekov odgovor na Božje djelo.

Upravo zbog leksičkog, sintaktičkog i stilematškog oblikovanja, Njegaša dovodimo u obzor poetskog prosedea koji osluškuje biće narodnog govora ali i primjenjuje modele klasikā svjetske literature čiji se navlastito epski kolorit zasniva na biblijskim psalmima, na Dante – Milton liniji. Na sličnome putu, kroz udaljenije sfumature razvidni su odjeci oblikovanja što ih prepoznamo u Homera i Vergilija, zato što je Njegaš „*poeta sacer*” i „*poeta doctus*”, odjeci intonacije što čine klasičnu tradiciju dramskog lirizma u poematskim spjevovima evropske hebrejske i antičko-kršćanske kulture. Karakteristične su tako Njegaševe klasične ekspozicije, osobito u uvodnim mjestima gdje slike iz prirode rastvaraju ugođaje stanja duše ili pak ispomažu ostvariti dojam predramatične „bonace”. Na primjer: „Teško li se u polet puštati/ na lađici krilah raspetijeh,/ bez kormila i rukovođe, u beskrajni okean vozdušni...” (LM, I: 1–4); ili: „Kako sunce dana oblačnoga/ kada baci s vedroga zapada/ svoju hitru i plamenu str`jelu...” (LM, II: 1–3); ili: „Dan k večeru bješe već nagnuo/ u cvijetne nebesne ravnice...” (LM, IV: 1–2)

„Tihi pokoj neba blaženoga” na početku V pjevanja pretvoriće se pak u „strašno pozorište”, boj svjetla i tame, Mihovilovih i Sataninih anđela, pjevanje u kojem se duhovno i tjelesno sapliću u koloplet svemirske bitke u sferama nadzemaljskog, eteričnog uporišta – u zraku – ali u mizansceni srednjovjekovnog bojnog polja u čijoj su blizini postojbine Vladara Svjetla i Carstva Tame:

*Koplja, mači i plamene str'jele
angelskom su krvlju obojeni;
manji, viši besmrtni vojvode
na ognjenim lete kolesnicam,
opojeni vojničkom hrabrošću,
strašnu borbu vojsci pokazuju;
mnogi ljutim pòstignût ranama,
svrgnût padne s svoje kolesnice
na ravnine među redovima
dviije vojske krvlju okupate.*

*O nevini sinovi prirode,
o mudrosti prosta najsjajnija!
Do rođenja sv'jeta istinoga,
vi presretni poklonici sunca!
Vi ste vjerni nebesni sinovi,
vas svjetlila luče životvorne
nose k tvorcu, lučah istočniku;
luč je sjajna bogoslovija vam,
luč vam žertvu u nebo uvodi,
luč vam tvorca osvjetljava dušu.*

(LM, VI: 251–260)

„Luča mikrokozma” je poziv u guste ali pregledne kolorature stiha, u poetsku teologiju i filozofiju, kroz cvjetnjak sentencijalnih misli narodnog čovjeka i intelektualca koji je doista znao poetski *intus legere* – čitati iznutra – slojevitu sliku svijeta, darujući je čovječanstvu i kao remek-djelo ekumenske crnogorske duše. Njegošev je spjev moguće čitati na razini transcendentalno uobličena općeg humanizma, alegorijske kreacije, ali bi se teško bilo odmetnuti od činjenice da je punina djela u njegovoj navjestiteljskoj dimenziji, u osjećaju da bi se lingvostilističke strukture jednostavno rasule kad ne bi imale ovojnicu i jezgru kršćanske duhovnosti koju Njegoš u samome spjevu brani grmljavinom stiha i kontemplacijskim pasažima. U pristupu „Luči” zahtijeva se bar okvirno poznavanje svetopisamske objave kako bi se mogla razlučiti imaginacija i vladčin poetski „katehizis”, jer se u protivnome ne nalazi nit preglednosti te se često presnažno osvjetljava literarne konvencije čime vodiljni trag pjesnikova koncepta biva sveden na razinu fantazmagorije.

Ovdje je, naime, u želji za totalnim iščitavanjem presudan pristup u poštivanju činjenice da „Luču” čine u strukturalnome sklopu njezina *poetsko-izražajna* i isto tako *teofanijsko-mistična dimenzija*. U osnovi, ra-

di se o jednostavnoj i još od davnine prihvaćenoj konvenciji, sa svim pjesničkim slobodama, što na poetsko izražajnoj ravni nude spjev kao „viđenije”, sveto skazanje u kojem je poetski govor teofanijska ovojnica. Ovom spoznajom razmiču se sve one književno-povijesne rasprave – na primjer o preegzistenciji duša – kojima se inače stvara konfuzija na izražajno/teofanijskoj crti. Čitav je spjev poetsko „viđenije” koje ne pretendira na dopunu Objave, jer je Vladika veoma dobro razlučivao objavu na poruci Biblije i kršćanske tradicije od one religioznog spjeva, umjetničku imaginaciju od vjerničke eksplikacije. Još je, naime, Konstantinopoljska sinoda u šestome stoljeću anatemom osudila tvrdnje o preegzistenciji duša, duhovnom, dakle, bestjelesnom pretpostojanju ljudskog bića u odnosu na biblijsko, slikovito izvješće o stvaranju čovjeka; isto tako, u kršćanskome su nauku neprihvaćena naučavanja o preadamitskoj (postojanje ljudi prije Adama) protopovijesti. Pjesničke licencije, međutim, oblikovale su ina viđenja figuralnih transpozicija kako u likovnosti tako i u pjesništvu, pri čemu je najzorniji primjer Danteova „Božanstvena komedija” koja je, uza sve pohvale, bila i žestoko kritizirana poradi nevjerojatnih vremensko-prostornih transverzala unutar poetskog volumena nebeskog i zemaljskog.

Rasprava je ovdje gotovo suvišna, uzmemo li u obzir da to i nije nešto novo u povijesti umjetnosti općenito. Kao što nitko neće teološki, u smislu pravovjernosti, odnosno hereze, dovoditi u pitanje Danteovo imaginacijsko viđenje pakla, čistilišta i raja, ili ikonografski kolorit Mikelandelova stropa Sikstinske kapele, sa svim njezinim medaljonima, tako ni u Njegoša ne treba poetsku mizanscenu dovoditi u obzor što bi pjesničku interpretaciju vodio kroz potragu za herezama. U tom je smislu dovoljno, kao naznaku, pročitati prvu stancu iz Posvete i posljednju iz Šestog pjevanja da bismo naslutili srž zbivanja „Luče”; tj. uzlet jednog pjesnika koji kroz biblijsko-tradicijsku, općepoznatu vizuru svijeta i transcendencije uključuje svoje uzdignuće temeljeno na poetskim figurama. Pri čitanju „Luče” moguće su nedoumice jer se figuralna ekspresija i ljudska inkantacija, zaziv i molitva, taj, dakle, teofanijski i zapravo molitveno/zahvalni dio svode u isti koloplet analize. Otprilike na isti način kao kad bi astrofizičar slijedom traga da Njegoš u jednom stihu spominje teleskop (LM, II: 284), tražio u Pjesnika verificirane astronomske gabarite! Takvim postupkom cjelina se djela može shvatiti kao, u krajnjoj liniji, igra riječi, dok Njegoš – čitajmo ga par lui mème – poemi daje intonaciju govora o onome što on smatra najbitnijim u poretku ljudskih spoznaja a to je relacija čovjek, biće (esse) uopće i njegova sudbina. To što je u Njegoša Adam i prije nego što će, stvoren „de limo ter-

rae”, dobiti tjelesnost, ušao u dijatribu duhovnih bića, što već onda bijaše posrnuo, imaginacijski je postupak kojim se pojačava potraga za prazročima ljudske nestalnosti. Naposljetku, čovjek ostaje glavnim likom spjeva, ali utoliko što je obdaren mesijanskim Kristovim poslanjem, odnosno Logosom kao smislom egzistencije jedne čestice svemira koja je u stanju postavljati „svemirska pitanja” i autoreferencijalno ostati – kroz patnju, krik i molitvu – začuđeno, prestrašeno, oduševljeno i čudom obgrljeno stvorenje. Zraka svjetlosti u ljudskome biću, vodilja je i samog pjesnika kroz eterične prostore zaumnog.

Do stupnja opće znatiželje, svaki diskurs o transcenciji mogao bi, na razini upitanosti, biti alegorijske naravi; no, Njegošev spjev nosi naziv „Luča mikrokozma”, a to je svjetlost, luč u čovjeku kao milost (gratia) Bogom darovane vodilje, a njenim putokazom spjev dobiva jasno okruženje teološke podloge, tj. kršćanske nade. „Luča” u „mikrokozmu” je duhovna dimenzija kojom se u konceptu uzroka i posljedica, enigma čovjeka, postojanja i svrhe sagledavaju u metafizičkome obzorju u sprezi osebujne umjetničke imaginacije i evanđeoske radosne vijesti.

Vladika je, ne samo zovom vjerskoga poslanja, istinski religiozan čovjek i pisac; njegove su vizure kristološki određene. Krist je Alfa i Omega povijesti svijeta čije je uskrsnuće središnji bljesak spasenjske epopeje što uzvisuje ali i čuđenjem natapa čovjeka koji kao djeličak angstrema u zvjezdanoj prašini postaje i velikim protagonistom Božje skrbi, u svojoj krhkosti doveden do Božjeg posinaštva! U Prvome pjevanju Njegoš, svjestan beskonačnosti svemira, tek što će spoznati prijelaz „kruga mogućnosti”, razastire (LM, I: 271–2809) vizuru u kojoj se sunca „voždi sozvezdijah” – galaktička, dakle, prostranstva – „krste u besmrtnu svjetlost”, tj. oblikuju formu križa, čime Pjesnik anticipira De Chardinovu viziju svemira. Neovisno od toga, što će se „malo ponaprijed” suočiti s kuglom što isijava crnokrake luče, kao mračnu katedru zla u kojoj caruje „... Satana / mračna duša, neba nenavisnik” (LM, I: 291–292).

Njegoševa je „Luča” dar svjetlosti vodilje i utjehe, božanski plamen u biću „mikrokozma”, mikrokozmosa, svijeta u malome; u slogu mikro i makroplana, odnosno beskraj iz kojeg i izranja veličanstveni projekt otkupljenja. U „Luči mikrokozma” Njegoš je pjesnik vizionar koji dramu otkupljenja sagledava kao akter poetske upitanosti jer „zvanije je svešteno poete, / glas je njegov neba vlijanije, / luča sv’jetla rukovoditelj mu, / dijalekt mu veličestvo tvorca”. (LM, Posveta – 177–180). Pojam „dijalekta” je ovdje shvaćen kao osebujnost poetskog čina, *differentia specifica* koja je u svojoj suštini metafizički usmjerena, jer je to pjesnikov posao, njegovo stremljenje

i određenje. „Ludost” je u pjesnika medij, duša kojoj „svemogućstvo svetom tajnom šapti” (LM, Posveta: 177–180). Filozof i teolog, Pjesnik, međutim, umjetničkim instinktom prodire u prostore između filozofije i teologije, oblikujući svoju kreaciju kao osviješteni artistski čin. Umjetnost pri tom ostaje umjetnost a teologija (u užem smislu) teologija, neovisno od toga što se u stvaralačkome činu one susreću i darovito prožimaju.

Nezaboravnima se, međutim, iskazuju veličanstvene metafore, sinagoge i uporedbe poetske vizije u kojima Pjesnik iznimnom spontanosti (I pjevanje) opisuje „bagodatna tvorca” koji u jutarnjoj tišini „mirodržnih polja” hrani komete, „trudoljubne pčele”, kad opisuje rijeku besmrtnosti i potom kolijevku vječnosti (II pjevanje) ili pak, u istome pjevanju, razastire otajnu zavjesu vječnosti koju Vrijeme, u njenoj igri „na zračnom prozraku” uzalud pokušava dohvatiti; kad u III pjevanju zbori o svetrainom stvaranju svemira što svojim širenje sužava tamu... kada čitatelja potom uvodi u nebeske dijaloge Boga i anđela, u stravičan boj dobrih i zlih anđela, sve do molitveno/zahvalnih lauda u završnici spjeva.

Neopozitivističke teorijske konstelacije XX stoljeća uralile u „modernitete” semioloških postava – poduprte s drugih osnova dijalektičkim materijalizmom – nesklone su metafizičkom pristupu literaturi, tako da je i mistik Njegoš u vezi s „Lučom mikrokozma” bio često „ispričavan”, prekrivan prijenosnim značenjima, uveden u periferne spekulativne zakutke čime je i zamagljivian istinski identitet grandioznog djela što se zasniva na božanskom zahvatu kojim u beskonačju svemira biva zahvaćen sitnozorni element među galaksijama. Nije, međutim, Njegoš poetskim činom razriješio ljudske upite; ni „svešteno” pjesnikovo zvanje nije unutar svojih datosti u stanju do kraja spoznati vezu između pojavnosti, fenomena i apsoluta.

Vizionar Njegoš je svjestan medijalnosti poetskog oblikovanja:

*Čovjek organ dosta slabi ima
da izrazi svoje čuvstvovanje,
zato znake različite dava,
različita tjelodviženija,
umna čuvstva da objelodani;
no svi naši slabi izgovori
i sva naša slaba čuvstvovanja,
sram onoga što bi šćeli kazati,
nijemo su spletno narječije
i klapnjanje duše pogrebene.*

(LM, Posveta: 121–130)

U grobu su, pjeva Njegoš, u onostranosti – u transcendenciji – ključevi spoznaje najviše tajne, upravo u odnosu upitanosti nad fenomenima i u nedohvatnosti apsolutne spoznaje. U stvari čovjek čita slavu Tvorca ali i svoje ništavilo; „... izgnat za vrata čudestvih, on sam sobom čudo sočinjava...” (LM, Posveta: 4–5). Besmrtnoj se pak stvari u čovjeku obraća pjesnik, ne bi li čuo i razvidio razloge inim ljudskim ograničenjima, padovima i slavnome usponu. No, koliko god „tajna čojku čovjek je najviša”, upravo „tvar je tvorca čovjek izabrana”! Eto „paradoksa” povijesti spasenja koji čini sveukupni „dinamis” Njegoševa pjeva: zauzetost Božje ljubavi za čovjekovu neznatnost; štoviše: ništavnost u voluminoznim, beskrajnim prostranstvima božanskog bitka. U Posveti čitamo:

*Ako istok sunce sv’jetlo rađa,
ako biće vri u luče sjajne,
ako zemlja priviđenje nije,
duša ljudska jeste besamrtna,
mi smo iskra u smrtnu prašinu,
mi smo luča tamom obuzeta.*

(LM, Posv.: 135–140)

Uzalud je zazivati boginje!, čitamo u četvrtoj stanci Prvoga pjevanja... Pjesnikova invokacija ne dozivlje muzu; obraća se onoj luči, „besamrtnoj stvari” u vlastitom poetskom i uopće ljudskom biću, a ona mu odgovara: „Ja sam duše tvoje pomračene/ zraka sjajna ognja besmrtnoga; / mnom se sječaš šta si izgubio...” (LM, I: 34–36) I dva retka niže: „... ja jedina mrake pronicavam/ i dopirem na nebesna vrata”. Voditeljica je Njegošu svjetlost vlastite duše, kao Božji dar, milost, *gratia gratis data*.

Eto, to je luča mikrokozma: svjetlost tamom obuzeta i k punini svjetla usmjerena, luča kao nit vodilja i naziv Njegoševa spjeva. Bez takve impostacije, ovoga spjeva zacijelo ne bi ni bilo. Čovjek kantovski osvjetlan zvijezdama nad sobom i moralnim zakonom u svojoj nutрини – čovjek k tome zagonetan sâm sebi u ambigvitetu svoje sudbe – protagonist je znatizelje što u „Luči mikrokozma” razvija grandioznu pjesničku kronistoriju što u Njegoševoj koncepciji jeste velika metafora, ali nije tek poetsko pomagalo jer je u njoj i onaj arhimedovski „*des ubi consistam*”, uporišna točka koja je u Pjesnika srž egzistencije, i kao takva daleko važnija od samog estetskog čina.

Stanar svijeta i čovjek s planine, crnogorski pjesnik XIX stoljeća, u otomanskom okruženju, ljudsku jedinku i čovječansku međuupućenost sagledava također u fragmentiranju „čovjstva”, razdoru uzajamnosti i pojedinačnih htjenja. „Luča mikrokozma” ljudima nastanjenu „juzdol plačevnu” (suznu dolinu) oslikava kao sajam egzistencijalne tjeskobe, „ništožnogi metež”, „tužno mučenje”. Punina pak svjetlosti, ponuda pobožanstvenja, ulazi i u taj prostor kroz finale „Luče mikrokozma”, prizivajući plamičak u ljudskome srcu da u ognju otkupljenja prepozna cjelinu:

*O preblagi, tihi učitelju,
slatka li je sveta bistra voda
s istočnika tvoga besmrtnoga!
Od tvoga su sv'jetloga pogleda
uplašene mrake iščeznule,
od tvoga su hoda sveštenoga
bogohulni srušeni oltari;
voskresenjem smrt si porazio,
nebo tvojom hvalom odjekuje,
zemlja slavi svoga spasitelja!*

(LM, VI: 271–280)

Prožimanje u kojem je osnova pitanja o čovjeku, Bogu i slobodi, u svjetskoj književnosti čini veličanstveni splet varijacija na temu. U poetskim i drugim oblicima, Elizij je takva nahodjenja prostran autorima i djelima u općinstvu umjetničke pisane riječi. Odlika je „Luče mikrokozma” Petra II Petrovića Njegoša, uz ostalo, što se oblikuje u koloritu slavenske pjesmovne stilistike i kao takva ulazi u red različnosti i podudarnosti najvršnjih duhovnih poema u svijetu. U Crnoj Gori, s lovčenskih vidika ovaj spjev uspostavlja vertikalnu univerzalnu rasponu; u zemlji iznimnih datosti prirode, kulturnih znamenitosti, ponosa i plemenitosti, bremenite i slavne prošlosti, ali i vidokruga duhovnosti što zaslužuju posebnu pozornost.

Daniel NAČINOVIĆ

LA LUCE DEL MICROCOSMO DI NJEKOŠ

Sommario

Il saggio „La Luce del Microcosmo di Njegoš – per la valle lacrimosa, l’apoteosi dell’ umano nel poema del vladika montenegrino”) rappresenta un contributo alla valorizzazione del poema „La Luce del Microcosmo” di Petar II Petrović Njegoš (1813–1851), poeta e vladika (arcivescovo e sovrano) del Montenegro, tracciando gli aspetti più significativi dell’opera: lo slancio eccelente nel assumere i tratti della Salvezza Divina, gli aspetti sostanziali della Rivelazione. Un intervento celeste che consiste nel progetto di rialzare l’essere umano alle soglie di Dio, a mo’ che la terza persona della Santa Trinità, Gesù il Messia, diventi uomo per redimere con la morte sulla croce i figli di Eva, e di vincere – in Risurrezione – la morte. E questo il fulcro che rilancia il canto sacro di Njegoš alle sommità della poesia metafisica europea, facendolo spesso comparare con John Milton. Qui ci si troviamo davanti un’allestimento letterario del bene e del male nelle battaglie cosmiche degli angeli buoni e cattivi, nei compresi riflessi cosmici i microrcosmici. Una particella del cosmo, l’uomo come tale, si presenta nelle forme diverse della sua esistenza, si pone nel centro di questo poema filosofico-teologico svelando un contrappunto poetico, facendo presenti le caratteristiche espressive del Poeta, del suo linguaggio, del suo organon trascendentale. Il saggio che vuole sottolineare i momenti dell’immaginazione poetica in questo poema nei confronti con le basi bibliche e teologiche coesistenti, è stato per la prima volta pubblicato sulle pagine del „Forum” (1–3, 2006), rivista letteraria dell’Academia delle Scienze e delle Arti Croate (HAZU) di Zagabria.

